

מה בין כתיבה לילדים לכתיבה למבוגרים?

אהרן אפלפלד

הרצאה בכינוס השנתי לספרות ילדים ונוער, שהיה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ל' בכסלו תשע"ד 3.12.13, עם צאת הספר "ילדה שלא מן העולם הזה" לאור (כנרת, זמורה-ביתן, 2013, איורים: ולי מינצ'י).

ברצוני לומר כמה מילים על ילדות, על ילדותי ועל ספרות לילדים. אומר גם משהו על ספרות לילדים וספרות למבוגרים. אך לפני כן, כמה פרטים אוטוביוגרפיים, הם נחוצים לדברים שאני עומד לומר.

כשהגיעו הגרמנים לעירי הייתי בן שמונה וחצי. מיד גורשנו מהגטו. בגטו עשו הילדים מה שעשו המבוגרים ולעתים בזריזות רבה יותר. הקיום היומיומי העסיק את כולם. הרעב, הקור, המחלות, התפרצויות פתע של חיילים, כדי להכות, כדי לפצוע. חטיפת ילדים, חטיפת זקנים. ואחר כך במחנות, כשהפרידו ביני ובין אבי ונשארתי לבדי. הייתי בטוח שאני עומד למות בכל רגע. התגברתי על החולשה וברחתי ליער. ביער אימץ אותי העולם התחתון האוקראיני ואתם הייתי יותר משנה. העולם התחתון נזקק לעתים לילדים ולכלבים. יחד אתם גנבתי, פרצתי בתים ואורוות. אם הייתה התנגדות לא היססה הכנופיה להכות ולעתים להכות עד מוות. מה לא ראיתי בגטו, במחנה וביערות: רעב, מחלות, אנשים רעים, פירוד בין נשים וגברים, פירוד בין אימהות וילדים וגם מעשי גבורה של זקנים, נשים וילדים.

האם הבנתי מה שמתרחש סביבי? לא. אבל מי הבין? אך את המצב המצומצם שהייתי שרוי בו הבנתי. כבר בגטו למדתי לדחוק את עצמי בתור, כדי לקבל קצת מרק. לחפש גזרי עצים כדי לחמם את החדר. להסתכן ולגנוב. ידעתי מה עליי לעשות. למדתי להסתכל ומתי לברוח. מי טוב ומי רע. כאמור, הייתי כמעט בן תשע. בן יחיד מבית אמיד. סיפרתי לכם פרטים אלה לא כדי להאדיר את מעשיי כילד. אלא כדי לומר: הילדים הם חלק אורגני של המשפחה והחברה. ובמצבים נורמליים וגם קיצוניים הם נוטלים חלק על פי כוחם. ההנחה הרווחת, שיש דברים שיש להעלים מן הילדים, היא לעניות דעתי הנחה שגויה. כמובן הכול במידה, אסור להפחיד. אם מדובר בשואה, אסור להראות זוועות, רק כדי להעצים את הזוועה. דמיונו של הילד הוא לעתים עז יותר משל המבוגר. די לרמוז, בלא פירוט מאיים. להעלים מהם עובדות חיים אין טעם, חיש מהר ילמדו, ולא יזדקקו להסברים. מדהים עד כמה ילדים מבינים. עד כמה יש להם חוש מוסרי וחוש אסתטי. כשהייתי ביער, הייתי יושב שעות ליד פלג מים ומתבונן בזרימתו. מחשבותיי היו מצומצמות, אבל אחרי שעה של התבוננות במים הייתי שמח, כמו נגלה לי סוד טוב.

כאן אולי המקום לומר משהו על הספרות. ספרות אינה היסטוריה, אינה סוציולוגיה ואינה פסיכולוגיה. היא אינה באה לעטר מאורעות היסטוריים. לא שאין לה נגיעה אליהם. אך הספרות היא ישות לעצמה. היא מדברת אל בני אדם ועל בני אדם. שפתה אינה שפת העיתונים ולא שפתם של ספרי ההיסטוריה. הספרות עוסקת ביחיד. היחיד עומד במרכז הווייתה. שמו הפרטי של האיש, שם משפחתו, מקומו במשפחה ובחברה. ההתבוננות ביחיד היא עיקר עיסוקה. אך אם הספרות היא טובה ומעמיקה, היא תנסה להבין, ושוב, באמצעותו של היחיד, את העולם שסובב אותה. ספרות טובה וגם ספרות ילדים טובה מעבירה משהו פנימי, משהו אישי, לא דבר כללי, שלא לומר סתמי. ספרות אינה עוד אינפורמציה, אלא היא מעבירה חוויה. מבחינה זו דומה הספרות למוסיקה. אתה שומע קונצרט של מוצרט, איזה תוכן הוא מעביר לך? קשה לומר. אך אפשר לומר שקונצרט של מוצרט הוא חוויה שתתנגן בך ותעלה בך בין השאר זיכרונות, תחושות שמחה ולפעמים עצב. לעתים גם רוממות רוח. ספרות טובה נכתבת ונכתבה בעולם ואצלנו. ספרות לילדים היא חוליה רופפת. ההנחה הגלויה והסמויה שספרות ילדים צריכה ללמד היא הנחה לא נכונה. הספרות, אם היא מלמדת משהו, היא לחוות חוויה, להתבונן בחיים על הרע והיפה שבהם. לתמוה ולחזור ולתמוה.

גם ילדים צמאים להכיר את העולם שהם חיים בו. כדאי לספר להם על חולשות בני האדם, על כאבים פיזיים ונפשיים. החיים אינם עטופים במוך. הספרים הטובים מקרבים אותנו אל החיים, אל הסבל והכאב, אבל גם אל היופי, המסירות והאהבה. אך מה לעשות וחלק לא מבוטל של הספרים לילדים הם סנטימנטליים, ממותקים, דידקטיים להכעיס, מתחנפים, לא שומעים אמת חיים. לעתים דמיון לשם דמיון, מתוך הנחה שאל הילדים אין מדברים במילים ובמונחים של מבוגרים, אלא במונחים כביכול של ילדים. חלק ניכר מהסיפורים לילדים הוא בידור. בידור הוא חשוב, אנחנו זקוקים לבידור. אך בידור לשם בידור ובמנות גדולות מחטיא את המטרה ושוב, במקום חוויה אנחנו מקבלים צחוק רועם וסתמי.

חלק מהסיפורים לילדים הם אקטואליה כלשהיא, הם המשך לטלוויזיה, למחשב, לעיתון. ללא שום ריחוק. סיפור טוב מאפשר פרספקטיבה. מקרב אותך לאנשים שהנך מכיר. אינני מתכוון לסיפורי פנטזיה שמפחידים לשם הפחדה. החיים מספקים מספיק סיפורי מתח. אין צריכים להרחיק אל בדיון חסר שחר.

בדורות קודמים לימדו את הילדים את המקרא. ספר לא קל לכל הדעות. מה אין בו? רצח, מבול, סטיות, ערמה, קנאה. והאבות עצמם אינם כליל השלמות. אברהם משלח את הגר למדבר, מוכן להפקיר את שרה אשתו כדי להציל את נפשו. יעקב הערמומי, שלא לומר הרמאי. במקרא מתוארים בני אדם כבני אדם, בלא הילה. סיפור יוסף ואחיו, גם הוא אינו קל לעיכול. קנאה, אכזריות, ומה אין בו. ילד בן חמש, לפעמים קודם לכן, לומד באמצעות סיפורי המקרא על החיים, על החולשות האנושיות ויוצא מקונכיית התמימות ונוגע כבר בגיל הרך בחיים. דורות קודמים לא פחדו לקרוא לילדים את סיפורי המקרא. ההנחה הייתה – מה שטוב למבוגרים טוב לילדים. היו פה ושם צנזורות.

אך לרוב קראו לילדים את הטקסטים. החתך החד שמפריד בין ילדים ומבוגרים הוא חתך שיצר העולם המודרני, וספק אם הוא נכון.

כוחם של סיפורי המקרא באמתות החיים. במשך דורות גמאו הילדים סיפורים אלה והם עיצבו את עולמם. כשאתה משווה את סיפורי המקרא לסיפורים שנכתבים היום, אתה נדהם. מה בחרו אז ומה הסיפורים של היום. בסיפור המקראי יש כל המיצי של החיים: אהבה, קנאה, כישלון, עצב. אין רגש או תחושה שאינם מיוצגים במקרא. הכול נמצא. אני תמה לעתים כיצד דורות קודמים העזו לקרוא את סיפור העקדה לילדים. עובדה, הם קראו. חז"ל על פי דרכם ניסו לגונן על מעשי האבות. גם הם הבינו שלא על כל מעשה פגום אפשר לגונן. מחנכים מודרניים ניסו לערוך את המקרא, להוציא מתוכו את מוח העצמות ולהגישו לילדים כבונבונירה.

וכאן אני חוזר לפתיחת דבריי. ילדות בשואה, או אם תרצו, החיים בשואה. קשה לנו הפרק האיום הזה של ההיסטוריה היהודית, אך מה לעשות ופרק זה אינו מרפה מאתנו. השאלה החוזרת – מה מספרים לילדים. ובמילים אחרות, מה מספרים ומה אין מספרים.

הזוועות רבות ותמונת העולם קודרת וללא מוצא. אולי מוטב לשתוק. אך אל לנו לשכוח שבתוך הזוועה הייתה גם מסירות נפש רבה, אהבה רבה. בגטו ילדים עבדו בפרך כדי להביא מעט לחם, סיכנו עצמם כדי לגנוב תפוחי אדמה. אימהות גוננו על הוריהן ועל הילדים שלהן הקטנים בתעוזה רבה. הייאוש היה רב ולא היה מוצא. צעירים יכלו להימלט אך הם לא רצו להשאיר את הוריהם, והעדיפו להיות עם הוריהם עד הרגע האחרון.

הסיפור הטוב הוא, אם תרצו, הכנה נפשית לקראת החיים. הסיפור אומר: אלה החיים. יש בהם כיעור, אבל יש גם יופי. יש בהם אכזריות, אך גם רחמים. הסיפור מלמד להתבונן, לבחור. הסיפור הטוב אינו דידקטי. הוא חושף כל מה שמצוי בחיים, את המכלול על כל מרכיביו. יש לספר על השואה. יש לספר על הגטו ועל מחנות העבודה, אבל לא על מחנות המוות. במחנות המוות איבדו הקרבנות לפני מותם חלק מצלמם וחלק מכבודם. הם מוצגים כשלדים. הרוצחים התכוונו להשפיל ולהכפיש את הקרבנות גם רגע לפני מותם. אסור להראות אנשים בצורת שלדים וערמות מתים. קשה להזדהות עם מראות כאלה. אם רוצים לספר על הקרבנות, יש לספר עליהם כבני אדם בצלם ובדמות. יש לספר עליהם שהיו אבות לילדים. ילדים שיש להם אבות ואימהות ושהם ארוגים בחיים ולא שלדים.

מסיפורי השואה יש להוציא את תצלומי הזוועה האלה. זו איננה צנזורה, אלא שמירה על כבודם של הקרבנות. יש לדעת, תצלומי זוועה אלה צילמו הגרמנים כדי להראות לעולם ששלדים אלה אינם ראויים להיקרא אדם. כוונתם הייתה להראות לעולם שליהודים אין צלם, הם חרקים, שמסכנים את האנושות. יש להכחיד אותם מעל פני האדמה. אנו מדברים על השואה וכיצד יש להעביר התנסות קשה זו לבני אדם ובמיוחד לילדים. העברה לא נכונה עשויה לגרום לרתיעה. זה מבחן להורים ולמורים. במשך השנים טופחה בארץ, בידועין ובלא יודעין רתיעה מן השואה. לא פעם שמעתי אומרים: "אפלפלד כותב על השואה. אני פוחדת לנגוע בספרים שלו." מי שקרא ולו רק ספר אחד

שלי, יודע שאיני עוסק בזוועות. אני מדבר על בני אדם, על חולשותיהם, אהבתם ומסירותם וגם כשבאתי לכתוב לילדים לא התמקדתי בזוועה, אלא בילדים כילדים.

אני חוזר לראשית דבריי. ספרות אינה עוד ידיעות. המגמה החוזרת שמבקשת לדלות מהסיפור, מהספר, עוד בדל אינפורמציה אינה נכונה לדעתי. סיפור טוב הוא חוויה, הוא מגע אינטימי עם הספר. אסור להעמיס על הסיפור משימות צדדיות, ענייני לשון, גיאוגרפיה והיסטוריה. כבודם של אלה במקומם. יש ללמד אותם לחוד, שלא בקשר לספרות. החוויה היא הטעם הנכון של הספרות. אני יודע, הנוער אינו שש לקרוא. אבל תמיד יש ילדים, לרוב שקטים ומופנמים, שאוהבים לקרוא בצימאון. בזכות ילדים אלה ושכמותם מתקיימים קונצרטים בארץ, יש תיאטרון, יש אופרה, יש בלט ויש חנויות ספרים, ששם אדם קונה ספר, חוזר הביתה, מתכרבל על הספה וקורא בשקיקה.